

OSIRIS TANKÖNYVEK

Adamik Tamás – A. Jászó Anna –
Aczél Petra

RETORIKA

Osiris Kiadó • Budapest, 2005

- Ehninger, Douglas (1968) On Systems of Rhetoric. *Philosophy and Rhetoric*. 1. kötet, 131–144.
- Ehninger, Douglas (1970) *Argument as Method: Its Nature, Its Limitation and Its Uses*. Speech Monographs. 38. 101–110.
- Fischer Sándor (1975) *Retorika*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Hobbes, Thomas (1998) *Logika retorika, szofisztika*. Ford. Bánki Dezső. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Jakobson, Roman (1972) *Hang-jel-vers*. Ford. Barczán Endre et al. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kibédi Varga Áron (1998) Retorika és strukturalizmus. In Uő: *Szavak, világok*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 48–60.
- Ogilvy, David (2001) *Ogilvy a reklámról*. Ford. Török András, szerk. Sívó Mária. Budapest, Park Kiadó.
- Platón (1893) Gorgias. In *Platón válogatott művei*. 1. kötet. Ford. Péterfy Jenő. Budapest, Franklin Társulat.
- Platón (1984) Phaidrosz. In *Platón összes művei*. 2. kötet. Ford. Kövendi Dénes. Budapest, Európa Kiadó.
- Plett, Heinrich (1987) Retorika és stilsztika. In Kanyó–Síklaki (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 131–167.
- Quintilianus szónoklattana tizenkét könyvben. (1913) Ford. Prácser Albert. Budapest, Franklin Társulat.
- Shannon, C. E. – Weaver, W. (1949) *The Mathematical Theory of Communication*. Illinois, Urbana.
- Szathmári István (1968) *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szent Ágoston. *A keresztény tanításról*. Ford. Böröczki Tamás. Budapest, Paulus Hungarus – Kairosz.
- Szvorényi József (1877) *Ékesszólástan. Vezérléül a remekírók fejtegetése – s a szép-írásművek kidolgozásában*. Pcsst, Heckenast.
- Todorov, Zvetan (1977) Trópusok és figurák. *Helikon*, 1977. 1. 30–40.
- Vigh Árpád (1988) A stilsztika útjai és lehetőségei. *Helikon*, 1988. 3–4.
- Wacha Imre (2000) A retorika kompetenciái. In A. Jászó Anna – L. Aczél Petra (szerk.): *A régi új retorika*. Budapest, Trezor Kiadó, 53–89.

A RETORIKA ÖSSZETEVŐI

„Amit Madame de T. mond, az mind egy művészet gyümölcse, a társalgás művészetéé, mely egyetlen mozdulatot sem hagy kommentár nélkül, mindennek sajátos értelmet ad; ezúttal például a hölgy megadja a lovagnak a csókot, amiért az esedezik, de csak úgy, hogy beleegyezését a maga módján értelmezi: csupán azért hagyja megcsókolni magát, hogy a lovag gőgjét a kellő mértékben alábbszállítsa. [...] Nem azért társalognak, hogy kitöltsék az időt, hanem éppenséggel a társalgás szervezi, kormányozza az időt, s szabja meg azokat a törvényeket, melyeket tiszteletben kell tartani”

(Milan Kundera)

A RETORIKAI KOMMUNIKÁCIÓ – A RETORIKAI SZITUÁCIÓ

A retorikai szituáció egy beszéd megszületésének előképe, a meggyőző retorikai kommunikáció, pedig a közlésfolyamat megkülönböztetett formája. A retorikai szituáció a meggyőző szöveg köré szerveződik, a retorika kommunikációs helyzete a beszélőből (*éthosz*), a hallgatóból (*pathosz*) és a tárgyhoz kapcsolódó üzenetből (*logosz*) áll. Külön kell tehát választanunk a retorikai kommunikációt, amely a közlés folyamatát sematizálja, és a retorika szituációt, amely a beszéd köré épülő folyamatot mutatja meg. Míg a retorikai kommunikáció a közlésfolyamat sajátos modellje, addig a retorikai szituáció a meggyőző szöveg megszületéséhez szükséges összetevők viszonyrendszerének, valamint létrejöttének, mozgásának és megszűntének folyamataként írható le.

A retorikai kommunikáció

Az Arisztotelész által leírt kommunikációs helyzet három alaptényezőjével olyan viszonyrendszert vázol fel, amelyben értelmezhetővé válik az illőség (*kairosz*, *preopon*, *aptum*, *decorum*), a tárgyhoz, beszélőhöz és hallgatóhoz való igazodás elve, amely a kommunikatív szöveg szándékoltóságának és elfogadhatóságának feltétele. Az illőség valamennyi kidolgozási fokban megjelenik, a feltalálástól az előadásig, és hiba volna egyedül a szöveg stílusának tulajdonságaként kezelni. A retorika kommunikációs modellje, a retorikai beszédhelyzet nem azonos a totális kommunikáció közlésfolyamatával:

A $\longleftrightarrow$ B

Ebben ugyanis a beszélő és hallgató egyidejű, kölcsönös interakciója valósulhat meg. Ugyanakkor nem fogadható el a klasszikus retorikai helyzet sémájaként a következő modell sem:

A → B

Itt annak az egyoldalú kommunikációnak látjuk a vázlatát, amelyre sem egyidejűség, sem kölcsönösség nem jellemző. Az írott információközlést (kivéve e-mail, internet), illetve megszorításokkal a médiakommunikációt írhatjuk le így.

A retorikai helyzet sematizált modelljét így rajzolhatjuk meg:

A ↔ B

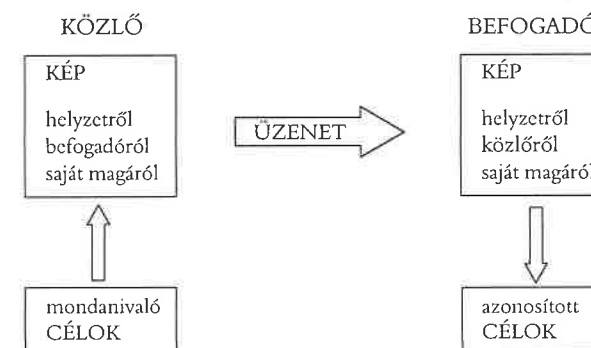
A beszélőtől a hallgatóig egyértelmű az információ áramlása, a beszélő szerepe azonban a közlésfolyamat szempontjából nem egyenrangú a hallgatóéval, annak hozzájárulása nem feltétlenül egyidejű vagy kölcsönös (vö. Wacha 1994, 26–30).

A retorika kommunikációs modellje tehát olyan közlésfolyamatot ír le, melyben a metanyelvi és poétikai funkció a sikeres meggyőző szövegre irányítja a figyelmet. A retorikai kommunikáció egyszempontú, amennyiben az üzenet sikerességére koncentrálnak. A retorikai alapon szerveződő szöveg tehát nem műfaja, hanem általános kerete a sikeres kommunikáció megnyilatkozásainak. A közlésfolyamatban megszülető üzenet, a retorikus helyzetben létrejövő beszéd azonban viseli a nem nyelvi tényezők jelenlétének bélyegét is. A klasszikus retorika a nyelvi üzenet meghatározottságára hét kérdőszóval utalt: *quis, quid, ubi, quando, quibus auxiliis, cur, quomodo* (ki, mi, hol, mikor, milyen segédeszközökkel, miért, hogyan). Azon túl, hogy ezek a jegyek meghatározták az összegyűjtött anyagból témává formálódás folyamatát, s így a beszéd tárgya üggyé (események, személyek, hely, idő és körülmények meghatározó komplexuma) válhatott, jelenlétüket a megnyilatkozás megszövegezéséből, a kijelentések nyelviségéből is érezhetjük.

A modern kommunikációtan tízre bővítette a kommunikáció meghatározó tényezőinek (determinánsainak) számát. Így a *ki, kinek, mit, miért, mikor, hol, hogyan* (szóban/írásban), *miképpen* (milyen stílusban), *kinek a jelenlétében, milyen körülmények között* tényezők sorában már három új elemet találunk (vö. Wacha 1994, 26–30). A szövegtípusok kommunikációs szempontú leírásában a szakirodalom a következő, szövegen túli tényezőkkel számol:

1. a kommunikáció iránya;
2. a kommunikációs partnerek száma, helyzete, viszonya (jelen vannak-e, hány befogadó van, milyen a társadalmi helyzetük, műveltségük iskolázottságuk);
3. a kommunikációs folyamat típusa (a nyilvánosság foka);
4. a kommunikációs cél (informálás, meggyőzés, érzelemkifejezés stb.);
5. a téma tárgyalásmódja (leíró, érvelő, szemléltető, asszociatív) (vö. Eöry 1995, 131).

A retorikai beszédhelyzetben a meggyőzés célja válaszol a közlés miértjére. A meggyőző kommunikáció modelljében az üzenet tehát a kitűzött és azonosított célok dialógusát hozza létre. A dialógus-modell a retorikai kommunikáció beszédhelyzetének lehetséges sémáját mutatja be (vö. Zentai 1999, 199):

A retorikai szituáció

Az ókori retorikatörténet egyik alapvető fogalmának alapos s egyben vitatott leírását Lloyd Bitzer adja a 20. század második felében.

Ahogy a válasz a kérdésre születik meg, úgy válaszol a retorikai szituációra a retorikus szöveg. Lloyd Bitzer úgy véli, hogy a szöveg valójában válasz a helyzetre, így a helyzet szükségszerű feltétele a retorikus szöveg megszületésének (a gondolat Hans Georg Gadamer-nél (1960) is megjelenik, aki szerint minden szöveg válaszként jön létre valamilyen kérdésre). A retorikai szituáció Bitzer szerint nem más, mint „személyek, cseemények, tárgyak és viszonyok együttese, amelyben egy tényleges vagy lehetséges szükséglet merül fel, s ezt a szükségletet akkor lehet részben vagy egészen kielégíteni, ha a szöveg, beszéd, amely a szituációban létrejön az emberi döntést és tevékenységet úgy tudja korlátozni és kényszeríteni, hogy az a szükséglet lényegi módosításához vezessen.” (Bitzer 1969, 6)

A retorikai szituáció három fő alkotóeleme ennek alapján:

1. a szükséglet (*exigence*), amely a retorikai helyzet szervező elve. A szükséglet csak abban az esetben tekinthető retorikainak, ha képes arra, hogy megváltozzon, és ha a pozitív változáshoz beszédre, közlésre van szükség, vagy az kíséri. Bitzer osztja Arisztotelész nézetét, mely szerint a retorika területe nem a szükségszerű, hanem a valószínű (*doxa*). Tehát a törvényszerű szükségletek (természeti jelenségek, az idő múlása stb.), amelyeken nem lehet változtatni, nem tartoznak a retorikai vizsgálódás körébe;

2. a hallgatóság (*audience*), amely azokból és csakis azokból a személyekből áll, akik vagy befolyásolhatók a beszéd által, vagy a változás közvetítőivé válhatnak. A retorika

„hallgatóság” fogalmának két kritériuma tehát az, hogy a) képes legyen a döntéshozatalra, b) képes legyen közvetíteni a döntéshozók felé;

3. a kényszer, korlát (*constraint*); ez olyan körülményeket jelent, amelyek megakadályozzák vagy befolyásolják a beszélőt abban, hogy képes legyen a szükséglettel foglalkozni. Egy komoly társadalmi pozícióra pályázó személy számára ilyen korlátként jelenhet meg az esetleges negatív beazonosítás. Amerika egyik leismertebb botránytalkshow-jának műsorvezetője ezért tekintette akadálnak nemzetközi ismertségét, amikor a szenátori címért pályázott.

1980-ban Bitzer a kényszer fogalmával a „források” (*resources*) fogalmát felelteti meg, valamint kidolgozza a retorikai szituáció fejlődési modelljét. A fejlődési modell azokat a szakaszokat ábrázolja, amelyeken keresztül a retorikai szituáció létrejön, majd megszűnik. Bitzer a következő állomásokat rögzíti:

1. eredeti, kezdeti szakasz, amelyben a szükséglet létrejön, és valaki észreveszi;
2. érési szakasz, amelyben a szükséglet jelen van, és mind a beszélő, mind a hallgatóság felfigyelt rá; a hallgatóság könnyen megszólítható, és készen áll arra, hogy módosítsa a szükségletet; hozzáférhetők a korlátok is. E szakasz igen rövid ideig tart;
3. romlási szakasz, amelyben az alkotóelemek konfigurációja olyan módon változik, hogy a szükséglet módosítása egyre nehezebbé válik;
4. a megszűnési szakasz, amelyben az összetevők különválnak és eltűnnek, a szükséglet nem érzékelhető.

Ha valamely beszélő ez utóbbi szakaszt kívánja megcélózni, nyilvánvalóan hasztalan próbálkozik majd.

Bitzer a retorikát a funkcionális interakció kritikai módszerének tekinti, amelyben a szituáció, szituacionalitás lényeges szerepet játszik.

A funkcionális interakció alapvetései az alábbiak:

- az emberek igényeiket és szükségleteiket összehangolják a külső, fizikai világgal;
- az emberek szükségleteiket összehangolják mentális környezetükkel;
- a világ, amelyben élünk, mentális és fizikai környezetek együtteséből áll;
- ha interakcióba lépünk valakivel, akkor felmerül egy szimbolikus, illetve retorikai szempont;
- mindig van egy szükséglet és egy kielégítés mint a totális környezet pragmatikus alkotóelemei, és a retorikai interakció ezek összekapcsolására irányul.

A szituacionalitás szempontja tehát nem tagadja az egyén alkotó aktivitásának hatását és erőfeszítését, mely üzenetek készítésére és előadására irányul, hasonlóképpen nem tekint el a gondolat környezetformáló szerepétől. Sokkal inkább arra utal, hogy a gondolatok és dolgok a valóság részei, és felhívja a figyelmet a pragmatikus kommunikáció és a tényleges, valóságos történelmi állapotok közötti szoros kapcsolatra.

Bitzer objektivizmusát, melynek értelmében a szituáció mint az emberi érzékeléstől, felismeréstől és interakciótól független, valóságos dolog létezik, többen bírálták. Richard Vatz szerint egy szituáció sem lehet független attól, aki, ami alkotja és interpretálja, valamint a retorikától, amellyel jellemzi (Vatz 1973, 154). Ugyanakkor a szituációra adott válasz és a szituáció létrehozásának kettőssége a beszéd által egyidejűleg érvényesülhet. John Patton a következőképpen járult hozzá az e témában kialakult tu-

dományos vitához: „A retorikai szituáció jelentése kettős folyamat, egyfelől a felismerésből (úgy mint az észlelés tisztasága) és pontossága, másfelől az intencionális, művészi, emberi tevékenységből jön létre.” (Patton 1979, 49).

A retorikai szituáció leírásához segítséget nyújt M. A. K. Halliday (1985) kulcsfogalma, a *szituációs kontextus*, amely a társadalmi környezet és a nyelv funkcionális szerveződésének viszonyát, kölcsönhatását ragadja meg. A kontextus elemzése három összetevőt mutat: az első az interakció természetére (*field*), a másik a benne résztvevőkre, az ő szerepükre (*tenor*) a harmadik a szövegre vonatkozik; annak retorikai műfajára, a kommunikáció csatornájára (*mode*). A Halliday-féle három összetevős modell tehát a retorikai kommunikáció és a retorikai szituáció vegyülékének tekinthető.

A retorikai beszédhelyzet és a retorikai szituáció a meggyőző üzenet feltételrendszert és folyamatát ábrázolja. A meggyőző üzenetben tehát három összetevő jelenléte érhető tetten: az éthoszé, a pathoszé és a logoszé.

AZ ÉTHOSZ

(ἦθος)

„Az éthosznak nincs ereje, hogy hegemon hatalomra jusson, mégsincs hatalom, mely létét és működését hatályon kívül helyezhetné. Honnan az erőtlenség ez az ereje, s honnan erőtlensége?” – írja Ancsel Éva (1984, 7). A beszédben megjelenő én, a jellem, szavakkal megrajzolva, az éthosz fogalmának évezredes történetét ilyen és ezekhez hasonló definíciók kísérik. Az éthosz nem csupán fogalom, eszköz, hanem jelenség: a hatás, a szándék, valamint a közlő egész jellemének különleges egyvelege.

Az éthosz fogalmának történeti fejlődése és átalakulása

Lüsziasz (Kr. e. 445–380) retorikai munkásságához kapcsoljuk a terminus technicus megjelenését, aki az *éthopoiia* technikájának kifejlesztésével, a beszéddel történő jellemábrázolást tette lehetővé. A retorikai képzés gyakorlatában egyrészt olyan mintabeszédeket (*meleté, epideixisz*) készítettek, amelyeket a valóságban is élő embereknek tulajdonítottak (*éthopoiia*), másrészt amelyek régebben élt személyektől származhattak (*eidólopoiia*), harmadrészt nem létező jellemeket mintáztak (*proszópopoiia*) velük. Az éthopoiia önmagában is többféle lehetett: erkölcsi, amikor a jellem hangsúlyos benne, és érzelmi, ha az érzelmek határozzák meg döntően, valamint vegyes; ha mindkét összetevő megjelent.

Lüsziasz logográfiaja a jellem hitelességét a személy sorsára, családi körülményeire, korábbi tetteire való utalással alapozta meg. Amennyiben erre nem volt lehetősége, olyan morális érvekkel élt, amely helyettesítette ezeket, amint erről Dionüsziosz Halikarnasszeusz is beszámol. A szofisták és Lüsziasz bírálójaként Platón különbséget tesz logográfia és pszichagógia között. A *logográfia* a szó varázslata: a bűvös eszköz értő használata arra, hogy bármit elhitessünk. A *pszichagógia* ezzel szemben a filozofikus

szónokiság fogalma, az igaz szó *tekhnéje*. A helyes retorikában az igazság fejeződik ki; az éthosz ebben az értelemben a nyelv, a jellem és az igazság lélekben meglévő harmóniája. Az igazság, amiről a beszédnek szólnia kell, a beszélőben megtestesül, s a beszédnek ezt kell kifejeznie. Iszokratész elismeri, hogy az igazságosság nem tanítható, és „...nem létezik egyetlen olyan művészet sem, amely képes lenne felkelteni a józanságot és az igazságosságot azokban, akik természetből fogva képtelenek az erényre” (*A szofisták ellen*, 21. fordította Adamik Tamás), de az arra való törekvés, hogy valaki jól tudjon beszélni, jobbá és értékesebbé tehet.

Az arisztotelészi retorikában az éthosz a bizonyítás erejéhez járul hozzá, s a beszélőt megbízhatónak mutatja a hallgatóság előtt. A logikai tisztaságon túl három dolog megléte tehet valakit elfogadhatóvá Arisztotelész szerint: a bölcsesség (*phronészisz*), az erény (*areté*) és a jóakarat (*eunoia*) (Arisztotelész 1378a). A három fogalom egyfelől a bizonyítás eszközeinek hármasságát tükrözi, másfelől a retorikai beszéd helyzetének modelljét alkotó beszélővel, hallgatóval és tárggyal feleltethető meg. Az *areté* a beszélő erkölcsi karaktere, amely a bizonyításban az éthosz forrása. Az *eunoia* a hallgató felé fordulásban valósul meg, a bizonyítás alkotóelemei közül a pathoszt körvonalazza, a *phronészisz*, amely a magabiztosság és tapasztalat vonásait ötvözi, a logosz fogalmával korrelál, és a tárgyat idézi. A *Rétorika* ugyanakkor az emberi természetet bizonyos típusokba sorolja, ismerhetőnek és így a beszéd által befolyásolhatónak tekinti.

A római retorikában Cicero újrafogalmazza mindazt, amivel a szónok érzelmeket vált ki. Ilyen a méltóság (*dignitas*), mindaz, amit elért (*res gestae*) és az előmenetele (*existimatio*). A cicerói éthosz eltávolodik a beszélőben megtestesülő igazság képzetétől, a fogalom közelebb kerül a szándékolt hatás alapeleméhez, a pathoszhoz. A Quintilianus-féle éthosz a mesterséggel felruházott, erkölcsös, jó embert jelenti a „*vir bonus dicendi peritus*” eszményében. A szónoknak éreznie kell azt, amit majd hallgatóságában felébreszt, az őszinteség benyomása azon múlik, hogy a stílus emelkedettsége az előidézendő, előérett emóciókból származik-e.

Szent Ágoston keresztény retorikája Iszokratészhez hasonlóan vallja, hogy „Ha arról van szó, hogy hallgatóságunk engedelmes legyen, a beszéd bármily fenségénél nagyobb súllyal esik latba a szónok magánélete” (Szent Ágoston IV. 27. 59). A *vir bonus* felidézése mellett Szent Ágostonnál megjelenik a Szentlélek által inspiráció gondolata egy felsőbb forrás ereje az egyén megnyilatkozásában. A felsőbb inspiráció gondolata már túllép az éthoszon: „És ki más biztosíthatná, hogy azt mondjuk, ami szükséges, és úgy mondjuk, ahogyan szükséges, ha nem az, akinek szavainkkal együtt mi is a kezében vagyunk? Ezért hát [...], amikor elérkezik a beszéd órája, jusson eszedbe, hogy a jó lelkületű emberhez inkább az úr mondása illik: *Ne aggódjatok előre, hogy hogyan vagy mit beszéltek. Mert megadatik nektek abban az órában, hogy mit mondjatok. Hiszen nem ti vagytok, akik beszéltek, hanem Atyátok Lelke az, aki beszél belőletek.* /Mt 10,19–20/” (Szent Ágoston IV. 15. 32.)

A reneszánsz kor főként a római retorika hagyományait ápolja, a ciceróiánus éthosz, a „*conciliare*” szándéka él tovább. A makulátlan jellem és a szerénységre képes szónok eszközként használhatja az éthoszt. Machiavelli a *Fejedelem* (2001, 91) című művében így ír:

...A bölcs uralkodó tehát ne legyen szótartó, ha ez a magatartás kárára válik, s ha az okok, melyek miatt ígéretet tett, megszűntek. Ha az emberek jók lennének, ez az elv kárt okozna; de mert gonosz indulatúak, nem tartanák meg adott szavukat veled szemben; így hát neked sem kell megtartanod velük szemben. Különben is a fejedelem mindig talál rá alkalmat, hogy csalárdságát jó színben tüntesse fel. [...] De ezt a természetét jól el kell titkolnia, és nagy szenteskedőnek és színlelőnek kell lennie: olyan ostobák az emberek, s olyannyira csak a mának élnek, hogy aki be akarja csapni őket, mindig megtalálja köztük a maga emberét.

A 18. századi szakirodalom egyik sajátos vonulatát jelenti a belletrisztikus (*Belles Lettres*), a széptudományokhoz sorolt retorika, melynek nemzetközi érvényű szintézisét Hugo Blair *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres* című munkája adja (1783). A Kis János fordításában mintegy fél évszázaddal később magyarul is megjelenő és igen nagy hatású tudományos munka két új fogalommal, a passzív és az aktív retorika fogalmával dolgozik. A *passzív retorika* jellemzője az ízlés, amely finomság és csinosultság együttese (*delicacy and correctness*), az *aktív retorika*é a zsenialitás; az a teremtmény erő, amely a végrehajtás tehetségét működésbe hozza. Az éthosz ebben a tekintetben az ízlés része, amely azután megmutatkozik a beszédben mint alkotásban is. George Campbell *Philosophy of Rhetoric* (1776) c. művének 9. fejezetében az éthosz úgy jelenik meg, mint a hallgatóban a szónokéhoz hasonló érzelmek keltése a beszéd útján. A magyar retorika szakirodalmából Névy, Szvorényi, Szeberényi 19. századi retorika-tankönyveiben nem találkozunk az éthosz bővebb kifejtésével, Góbi Imre (1888, 26–27) *Rhetorikája* a megindítás eszközei közé sorolja a szónok egyéniségét, s a szónok belső meggyőződésének kifejezéseiként csak mint a pathosz forrását taglalja. Acsay Ferenc, aki Richard Whately alapján 1889-ben a teljes műfajtan részeként naprakész retorikát ír, ismét az igaz jellem és a szerénység szükségességéről és a szavahihető, felkészült szónok éthoszaról beszél (493–494).

A 20. század az én jelenlétének és kifejezésének problematikájaként dolgozza föl a szavakban megjelenő önkifejező valóságát. Az éthosz jelensége a közlő énje és a külvilág között feltételezhető, és valamiféle szubjektív pszichét reprezentál. A szavaink mi vagyunk, ahogy Arthur Vogel írja: „Mint ahogyan testünkben lakozunk, azért, mert mi vagyunk a testünk, ugyanúgy vagyunk saját szavaink is.” (1973, 92; vö. Baumlín 2001, 273) A posztmodern retorika a motiváció, nem pedig a logika vagy érzelem szempontjának tekinti az éthoszt, amely a „szükségletek, az akarat, a cél, a hiány, a frusztráció, a gyengeség és a vágy forrásaiból táplálkozik” (Walter 1964, 41). Ez ellen az éthosz ellen, amely tömegeket vonz akár az immorális felé is (gondoljunk a 20. század félelmetes hatású szónokaira), inkább küzdeni kell a kritika és az azonosítás eszközeivel (vö. uo. 43). Kenneth Burke az éthoszt a hallgatóval való azonosulás képességével határozza meg: a hallgató viselkedését, hangját, tónusait, attitűdjét visszaadó beszéddel ezt érzük el, míg Corder, az etika retorikájának képviselője, és Halloran szerint az éthosz önmagunk és a másik vagy mások együttes jelenléte.

Az éthosz mint az érvelő szöveg összetevője

Az éthosz, amely a gyönyörködtetés szónoki szándékának kulcsfogalma, a kifejezés kommunikációs funkcióját látja el. Egyúttal az érvformákat alkotó kijelentésekhez tartozó megerősítések és igazolások egyik forrása. Az éthosz a retorikai szituáció viszonyrendszerében a kijelentések értéktársításának feltételeit, igazságértékének hitelesítését adhatja meg. Ugyanakkor tekinthető a pathosz szándék- és hatásbeli előképének, úgy is megragadhatjuk, mint a retorikai szituáció érvényességét és a pathosz biztosítékát.

A PATHOSZ

(πάθος)

Az éthosz a beszélőből ered, a pathosz pedig az, ahogy az éthosz a hallgatóhoz elér. A pathoszban, a szenvedélyeket célzó érzelmi szándék eszközében fejeződik ki a meggyőzés mint a beszéd tulajdonsága és mint a hallgatóra tett hatás. Ugyanakkor a pathosz a nyelvi kifejezés, az expresszivitás retorikai-logikai úton terelt formája, a fennkölt stílus használatának eredménye.

A retorikai hármas rendszerek:

- az éthosz, a pathosz és a logosz;
- az egyszerű, a közepes és a fennkölt stílus;
- a tanítás, a gyönyörködtetés és a megindítás szándékai

a beszélő, hallgató és tárgy retorikai beszédhelyzetének történeti paradigmáiként is tekinthetők.

A pathosz mint az éthosz testvérfogalma, mint az éthosz és logosz együttes kifejezőereje és mint az alakzatos, díszített stílus jellemzője egyaránt, de nem azonos hangszílllyal van jelen a tudománytörténetben és az elméletekben.

A pathosz terminusa a görög *paszkhó* igével áll kapcsolatban, melynek jelentése „kiállni valamit, szenvedni, tapasztalni”, általában véve „valamiféle állapotba kerülni”. A pathosz fogalmában valamennyi jelentéselem tovább öröklődött, a görög retorikai hagyományban is így honosodott meg. A pathosz tehát az emberi léleknek olyan állapota, amely a nyelv és beszéd által a lélekre gyakorolt hatás eredményeképpen jön létre. Ilyen értelemben a pathosz a szenvedély és az érzelmek összevetéséből, egymásra hatásából alakul ki. Ugyanakkor a pathosz, bár csupán egyike a bizonyítás forrásainak, nyilvánvalóan magában foglalja az éthoszt és a logoszt is, amennyiben a hallgató lelkének befolyásolása a cél. A pathosz pragmatikai alakzata a pathopoiia, mely egyfelől a szónok lelkének, másfelől a hallgatóság lelkének megindításával éri el hatását. A felkeltett érzelmek többek között a félelem, a gyűlölet, az örület, a harag.

A pathosz fogalmának történeti fejlődése és átalakulása

A görög Thraszümakhosz (Kr. e. 460) és Gorgiasz (Kr. e. 483–367) egyaránt a pathosz retorikai értelmezésére törekedtek. Thraszümakhosz retorikai tárgyú kézikönyvében jelezte, hogy a pathosznak, pontosabban az érzelmekhez fordulásnak a bevezetésben és a befejezésben van leginkább a helye. Gorgiasz, aki hozzá hasonlóan nagy hatású szofista szónok volt, úgy vélte, hogy a beszédek olyanok, akár a bódító szerek (*pharmaka*); félelmet, örömet, elkeseredést keltenek a védtelen hallgatóban, amint azt a *Helena dicsérete* című beszédében kifejtette.

Platón az emberi lelket három részre osztotta: *nousz*, az értelem és az ész, ahol az okok és a szellem lakoznak, a *thüimosz*, a lélek és szív, ahol a szellemmel átitatott szenvedélyek uralkodnak, és az *epithümetikosz*, a rekeszizom alatt található hely, ahol a testi vágyak, kívánságok találhatók (vö. *Állam* 435b–441a). A pathosz a kebelbe zárt szenvedélyes szellem megnyilvánulása, keveréke akaratnak, oknak, szellemnek és szenvedélynek.

Az arisztotelészi retorikában a pathosz a döntés, az ítéletalkotás motivációja, mint-hogy az emberek különböző ítéletei azon múlnak, hogy örömet vagy fájdalmat éreznek-e. Tizenhat *pathét* állapít meg, nyolc kontrasztpárban, amelyek a motiváció forrását adhatják. Ezek:

1. + a harag
 1. – a szelídség;
 2. + a barátság/szeretet
 2. – a gyűlölet;
 3. + a félelem
 3. – a bátorság;
 4. + a szégyen
 4. – a szégyentelenség;
 5. + a hála
 5. – a hálátlanság;
 6. + szájalom
 6. – jogos felháborodás;
 7. + nagylelkűség
 7. – irigység;
 8. + versengés
 8. – lenézés.
- (vö. Arisztotelész 1378b–1389a)

A pathék tárgyalásához Arisztotelész az érzelmeknek („hogyan lesz valaki haragossá, milyen emberekre szoktak haragudni és mi miatt”, 1378a) és a hozzájuk kapcsolható *enthüimémáknak* és *ellenérveknek* katalógusát adja, amelyben a pathosz eszköztára leírható rendszerként mutatkozik.

Az egyéni pathé a meggyőződésen alapszik, ezért képes egy meggyőződés alapjait megváltoztatni, és a hallgatóságot elmozdítani egyik érzésről a másikra. Arisztotelész

szerint a szónok lényegi feladata, hogy feltárja a háttérben meghúzódó, a meggyőződést alkotó, nem felfedett elemeket. Az arisztotelészi éthosz-fogalom összetevője, a jó-akarát explicit kifejeződése a pathosszal történik, az érzelmekeltetés tárgykörébe tartozik. Arisztotelész tehát nem gyengébb érzelmek (éthosz) és erősebb érzelmek (pathosz) között tesz különbséget, hanem az érzelmek forrása (éthosz) és az érzelmek felhasználása és hatása (pathosz) között.

A római retorika pathoszáat a színpadiasság jellemzi; a pathosz a szónoki hatás kelléke, és nem lényegi valója lesz: „De nem elég részvétkeltéssel kedvezően hangolnunk a bírák lelkét – én például kisgyermeket tartok karjaimban védőbeszédem közben; vagy más alkalommal, amikor felszólítottam az előkelő vádlottat, hogy mutakozzék meg a nyilvánosság előtt, magasba emeltem kisfiát, és a fórumot fölverte a sírás, jajgatás.” (Cicero 38.) A hatályosság kelléke, amely a lelket borzolóvá, néha megnevetgeti a hallgatóságot. Quintilianus ír arról az esetről, amikor a patetikus csúcspontnál két rabszolgának kellett behoznia a halott ember viasképét, de, mert nem tudták, mi az, és hogyan kellene viselkedniük, ki-be járkáltak a képpel, a derülő hallgatóság előtt (vö. Green 2001, 559).

Cicero a görög *ethikon* eszközét szelíd, kellemes hangvétellének írja le, a *pathetikont* azonban hevesnek, csupa tűznek, melynek jellegzetes vonása a sodró lendület: „ez a szónoki beszéd legfőbb hatalma” (37.). A „cicerói” szónoknak éreznie kell azt a hatást, melyet a hallgatóknak címez: ez adja meg hitelét. A hiteles forrás pátoszáának fogalma azonban különös módon önmagát magyarázza: a pathoszt, amit a hallgatóság érez, a hiteles szónok hasonló érzései teszik őszintévé, a szónok hitelessége viszont azon múlik, hogy képes-e a patetikus érvelésre. A *De oratore* című munkájában Cicero a szónok hármasszándékaként a tanítást (*docere*), a jóindulat elnyerését (*conciliare*) és az érzelmek (*movere*) felkeltését jelöli meg. Az *Oratorban* ezeket módosítja, a tanításból bizonyítás (*probare*), a jóindulat elnyeréséből gyönyörködtetés (*delectare*), az érzelmek felkeltéséből megindítás (*flectere*) lesz. Jól látszik az esztétikai szempont egyre erőteljesebb jelenléte; a beszélőről és hallgatóról a beszédre eltolódó figyelem igen jelentős és a retorika történetét nagyban befolyásoló mozzanat. Cicero második szándék-hármasságából eltűnik a részletekre való összpontosítás: nem csupán a jóindulat, nem pusztán az érzelmek kézben tartása a cél. Megindítani immár az egész embert, az egész hallgatóságot kell.

A C. Herenniusnak ajánlott *retorika* a bevezetéshez és a befejezéshez kapcsolja a pathoszt: a szánalom, az érzelmek felkeltését. A kézikönyv a pathosz módszertanát és alkalmazását formulákhoz, alakzatokhoz és szövegrészekhez köti: így az taníthatóvá, alkalmazhatóvá válik. Egyúttal az esztétikai szempontú megközelítés révén a pathosz funkcionálisan a kifejezőerőhöz, az alakzatokhoz, majd az alakzathoz kapcsolódik, és önálló retorikai iskolát indít el (vö. *Rhétorique générale*, 1970).

A pathosz a középkorban, Szent Ágostonnál megszűnik az ésszerű és ésszerűtlen hatás tárgyának lenni: az akarát (*voluntas*) irányításának eszköze és a szeretet kifejezése lehet. Augustinus ugyanakkor a cicerói stílusminősítéseket a cél szerint tovább tisztázza. Míg Cicero mindhárom szándékot és stílusnemet a meggyőzés hatásának kiváltására szánta, addig Augustinus az egyszerű (*humilis*) stílust a tanítás szándékához, a köz-

pes (*mediocris*) stílust a gyönyörködtetéshez, a jó szeretetéhez, a fennkölt (*gravis*) stílust az akarát irányításához kapcsolta. A páthoszt a moralitással kötötte össze, ettől nem veszélyes az okoskodáson kívül eső hatás.

A humanista Daniele Barbaro *Dialogo della Eloquenza* című művének (1557) eszménye az ékes beszédű úr, akinek a bölcsesség és a szívekhez szólás képessége ad felhatalmazást a városállam vezetésére, igaz keresztény és szent szónok, akinek pathosza is emelkedett és morális.

A reneszánsz Rudolfus Agricola az *affectus* fogalmát mint a lélek kitörését jellemzi (*De inventionem dialecticam*, 1479 körül, 1515 posztumusz kiadás). A pathosz egyfajta társadalmi dísz, az ítéleteket az alapozza meg, akire vonatkoznak. Agricola szerint egynemű nyelvi kifejezés nem csupán a jelentésénél, hanem szerkezetekbe kapcsolódásánál, hangoztatásánál fogva (*elocutio*) képes a pathosz létrehozására. Az érzelmek felkeltése kapcsolódhat érzelmektől fűtött emberek leírásához, különösen akkor, ha a leírás maga tükrözi az érzelmeket, valamint a dialektika topikája képes a patetikus hatás kiváltására. A fogalom később, a páduai Antonio Riccoboni 1588-as *Paraphrasis* című írásában is megjelenik, ahol a megindítás képességeinek szolgálatában álló eszközöket jelenti.

A 17. század egyik összefoglaló munkájában Bartholomaeus Keckermann az érzelmeket és az akaratot, annak irányítását teszi retorikája (*Systema rhetoricae*, 1606) fő mozgatórugójává. A retorika elsődleges célja, hogy bármire rávegye a hallgatót.

A karteziánus filozófia hatására élesen szétváló érvelés és pathosz két irányba visz: az érvelő szövegek tanulmányozása és a szorosabb értelemben vett retorika, a rábeszélői erő vizsgálatának, valamint a szöveg kidolgozottságának, nyelvi gazdagságának leírása felé. Campbell művének első fejezetében utal arra, hogy az érvelésnek nincs szüksége a pathoszra, hogy célhoz érjen, de élnie kell a pathosszal ahhoz, hogy hatást érjen el (Campbell 1776, 1. 7.).

A korai 20. századi retorika elmélete az érzelmek helyett az érzékekhez fordul. I. A. Richards a pathosz pszichológiájának alapelemeként az *engram* fogalmát hozza létre, amely az elme által rögzített beállítódásbeli és asszociációs komplexum. A szónok által az engramra való bárminemű utalás előhívja annak egészét, és ezzel mentális válaszokat hív elő. A hallgatónak ugyanakkor az a feladata, hogy a saját előismeretein alapuló elvárásait félretegye annak érdekében, hogy az interpretációból megértse a beszélő szándékát. A Richards által megalkotott engram fogalmának újszerűsége az emelkedett stílustól ismét az éthoszhoz való közelítés. Ebben az éthoszban már a hallgatóság éthosza is megjelenik, egyfajta együtt-létezésként.

A Toulmin-féle érvelési mező és a perelmani új retorika egyértelműen a háttérismeretek a kontextusok és a beállítódás pszichológiai tényezőinek jelenlétére hívja fel a figyelmet. Az új, argumentációs retorika az érvelés kontextusának tekinti a pathoszt, amennyiben az nem a tragédiák érzelmekeltetését, hanem érzékek és benyomások egymásra vonatkoztatását célozza. A modern retorika alakzattana szenvtelen műveletrendszerek megalkotásával, az argumentatív szemlélet az érvelés újrafelfedezésével már nem használja a pathoszt. Mindent rendszerbe állít ugyanakkor, ami azt létrehozza. Tehát minden a pathosz felé vezet. Ahogy Arisztotelész mondja (1356a), még a logosz is.

A pathosz mint az érvelő szöveg összetevője

A magyar szónoklás történetének jelentős rétoraitól olvasható beszédek jó minták, ami a beszéd szerkezetét, az érvrendszerek alkalmazását illeti, de a modern olvasó és beszélő számára pathoszuk és az abból fakadó közönségsiker távolinak tűnik. A mi elismerésünk annak a hagyománynak szól, melyben ők nagy szónokokként maradtak meg. A gondolat közvetítésének tisztasága, az éthosz Pázmány vagy Kossuth, Kölcsey vagy Deák beszédeiben megkérdőjelezhetetlen. Pathoszuk azonban a mai hallgató számára már nem hatás, hanem hagyomány.

A szó elszáll (*verba volant*) fenyegetése ellen az éthosz és a logosz véd: az éthosz emlékezni, a logosz fejben tartani segít. A pathosz pedig nem a szót védi be, hanem a pillanatot és gondolatot: a beszédhelyzet pillanatnyi egészét és összetevőit. A pathosz tehát szükségképpen több mint érzelmek felkorbácsolása: ha az éthosz a motiváció, és a logosz a prezentáció eszköze, akkor a pathosz az alkalmazásé.

A LOGOSZ

(λόγος)

A meggyőzés harmadik pillére, az argumentáció kerete. A szó és mindaz, amit a szóval elérhetünk. A logosz dekódolásához a retorikai nyelv működését kell megértenünk.

A logosz a retorika története során az érvelés szerkezetének, a nyelv racionalitáshoz és a hatáshoz való közelítésének jelensége volt. A korai görög retorikusok a szó tanárának, *orthosz logosznak* nevezték magukat, a retorika a szó mestersége volt (*logón tekhné*). A többjelentésű logosz tehát a szóra, a szövegre és mindarra a helyzetre vonatkozott, amelyben érveltek.

Prótagorasz (Kr. e. 485–410), a szofista retorika alapvetéseként és a döntésre szánt beszéd szubsztanciájaként, minden tárgyban két logoszt (logoi) határoz meg, és a gyengébbik logosz erősebbé tételére szólítja hallgatóit. A tárgyban meglévő kettősség az állításokat az ellentétük tagadásából fakadó erővel is felruházza. Prótagorasz úgy tartotta, hogy a gyengébbik logosz megtámogatásával a tárgy addig fel nem tárt tulajdonságait is megismerhetjük. *Dissoi logoi* (Kr. e. 4. sz.) című munkájában kifejti, hogy minden lehet jó is, meg rossz is, igazságos és igazságtalan, igaz és hamis, bölcs és oktalan. A szónok ezek megragadásával voltaképpen elszakad a tárgytól, annak valódi természetétől, és létrehozza a beszéd valóságát, a beszéd és közlés önálló birodalmát. A logosz tanulmányozása ugyanakkor a világban fellelhető viszonyok megismerésére is szolgálhat, a szubjektív emberi megítélésekkel szemben. Gorgiasz a *Nemlétezőről* szóló munkájában kifejti, hogy a logosz nem egy a létezők között, hanem a beszéd hatalmának művésze. Platón a logográfia és pszichagógia megkülönböztetésével létrehozza a logosz addigi gyakorlatának filozófiai-pszichológiai ellentétét, a pszichagógiát. Míg a logosz a szó hatalma a szofistáknál, addig Platónnál a tudás és igazság manifestálódása, amelynek nem szubsztanciális tulajdonsága a beszéd. Arisztotelész retorikai szintézise a logosz számára a retorika mesterségén belüli, és nem azon felüli helyet biztosít.

A logosz a bizonyítékok feltalálásának rendszere, amely az érvhelyeket, toposzokat is magában foglalja. A logosz működésével jön létre az enthüméma és az érvelés egésze, amelyhez az éthosz és a pathosz is kapcsolódik. A logosz a klasszikus retorika kognitív fogalma a világról, és pragmatikai fogalma a beszédéről. A logoszhoz kapcsolt toposzok Cicerónál (*Topica*, Kr. e. 44), Quintilianusnál (*Institutio oratoria*, 5. 4–6, 5. 9.1) egyre nagyobb figyelmet kapnak, később elméletük, toposztanként, önálló diszciplínává válik. Quintilianus a logoszhoz kapcsolt érvelés tipológiáját is megalkotja, amikor érveket, példákat és jeleket különböztet meg.

Az egykori erő és hatalom, mely az értelemre és a beszédre támaszkodik, kellékké szűkül, két irányban: az érvek és bizonyítás forrásai, és a bizonyítékok szervezése felé. Az argumentáció mint eredmény felfogásában az érvelési modellek az ésszerű, együttes hatásos gondolkodás viszonyában írják le a logoszt. Létrejön a kommunikációs ésszerűség fogalma (Habermas 1989), amely a kommunikációs partnerek szükségszerű feltételezéseinek ésszerűségi normáit tartalmazza.

Megszületik tehát a retorikán kívül értelmezett, a világot és annak tényeit a kommunikátorokkal összekötő logosz. Az irodalomelméletben (P. de Man, N. Frye) ezzel párhuzamosan megjelenik a logosz nélküli retorika, az alakzatok tana, a képzelet nyelvének eszköze (vö. Wells 2001, 456–468).

A logosz tehát a szóból épít gondolatot, a gondolatból szót. A retorikai rendszer része, azé a rendszeré, amelyet együttesen értelmez.

A logoszt a logika, az enthüméma, az argumentáció és az érv fogalmaiban találhatjuk meg. Értelmezésének állomásait és szintjeit jelentik a formális logika érvformái, a logika és a pragmatika találkozásával létrejövő enthüméma, az argumentáció modelljei, az érv és a szöveg egésze. A logoszt tehát a továbbiakban a (I.) logika az (II.) argumentáció, valamint a (III.) szöveg és annak elrendezése szintjén tárgyaljuk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 22 híres beszéd (1995) Budapest, Móra Könyvkiadó.
 Acsay Ferenc (1889) *A prózai műfajok elmélete*. Budapest, Kókai Lajos.
 Ancsel Éva (1984) *Éthosz és történelem*. Budapest, Kossuth Kiadó.
 Arisztotelész (1982) *Rétorika*. Fordította Adamik Tamás. Budapest, Gondolat Kiadó.
 Baumlín, James S. (2001) Ethos. In Thomas O' Sloane (ed.): *Encyclopedia of Rhetoric*. New York, Oxford University Press.
 Bitzer, Lloyd (1969) The Rhetorical Situation. *Philosophy and Rhetoric*, 1. 1–15.
 Bitzer, Lloyd (1980) Functional Communication: A Situational Perspective. In White, E. E. (ed.): *Rhetoric in Transition: Studies in the Nature and Uses of Rhetoric*. Pennsylvania, University Park, 21–38.
 Blair Hugó' retorikai és esztetikai leczkéi. Némely kihagyásokkal és rövidítésekkel angolból Kis János... által. (1838) Buda.
 Brinton, Alan (1981) Situation in the Theory of Rhetoric. *Philosophy and Rhetoric*, 14. 234–248.
 Burke, Kenneth (1962) *The Rhetoric of Motives*. Berkeley, University of California Press.
 Campbell, George (1988) *The Philosophy of Rhetoric*. Edinburgh, 1776. Kiadta: Lloyd Bitzer, Carbondale.

- Cicero, M. T. (1987) A szónok. *Cicero válogatott művei*. Ford. Kárpáty Csilla. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Corder, Jim W. (1978) Varieties of Ethical Argument. *Freshman English News*, 6. 1–23.
- Eőry Vilma (1995) Stílusrétegek, szövegtípusok. In Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Szathmári István 70. születésnapjára*. Budapest, 128–133.
- Gadamer, Hans Georg (1960) *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischer Hermeneutik*. Tübingen, Mohr.
- Góbi Imre (1888) *Rhetorika a gymnasiumok VI. osztálya számára*. Budapest, Franklin Társulat.
- Green, Lawrence D. (2001) Pathos. In Thomas O' Sloane (ed.): *Encyclopedia of Rhetoric*. New York, Oxford University Press.
- Habermas, Jürgen (1989) *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Translated by Thomas Berger-Frederick Lawrence. Massachusetts, Cambridge University Press.
- Halliday, M. A. K. – Hasan, R. (1985) *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*. New York, Oxford University Press.
- Halloran, S. M. (1975) On the End of Rhetoric, Classical and Modern. *College English*, 35. 621–631.
- Imre Mihály (szerk.) (2000) *Retorikák a reformáció korából*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Kundera, Milan (1996) *Lassúság*. Fordította Vargyas Zoltán. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Machiavelli (2001) *A fejedelem*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Névy László (1895) *Rhetorika. A prózai műfajok elmélete*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés.
- Patton, John (1979) Causation and Creativity in Rhetorical Situations: Distinctions and Implications. *Quarterly Journal of Speech*, 65. 36–55.
- Perelman, Chaïm – Olbrechts – Tyteca, Lucie (1969) *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Translated by John Wilkinson, Purcell Weaver. USA, University of Notre Dame Press.
- Perelman, Chaïm (1982) *The Realm of Rhetoric*. Translated by William Kluback. London, University of Notre Dame Press.
- Richards, I. A. (1936) *The Philosophy of Rhetoric*. New York, Oxford University Press.
- Szeberényi Lajos (1849) *Szónoklat-tan. Alapos útmutatás nyilvános beszédekben és a parlamenti vitatkozásokban*. Pest, Heckenast Gusztáv.
- Szent Ágoston: *A keresztény tanításról*. Fordította Böröczki Tamás. Budapest, (s. a.), Paulus Hungarus – Kairosz.
- Szvorényi József (1877) *Ékesszólástan. Vezérléti a remekírók fejtegetése – s a szép-írásművek kidolgozásában*. Pest, Heckenast Gusztáv.
- Toulmin, Stephen (1958) *The Uses of Argument*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Vatz, Richard E. (1973) The Myth of the Rhetorical Situation. *Philosophy and Rhetoric*, 6. 154–161.
- Vogel, A. (1973) *Body Theology*. New York.
- Wells, Susan (2001) Logos. In Thomas O'Sloane (ed.): *Encyclopedia of Rhetoric*. New York, Oxford University Press.
- Whately, Richard (1963) *Elements of Rhetoric*. 1828. Kiadta Douglas Ehringer, Carbondale.
- Zentai István (1998) *A meggyőzés útjai*. Budapest, Typotex Kiadó.
- Zentai István (1999) *A meggyőzés csapdái*. Budapest, Typotex Kiadó.

LOGIKA ÉS ÉRVELÉS

„Egyébként az emberek természettől fogva eléggé képesek az igazság felismerésére, s többnyire el is találják az igazságot.”

(Arisztotelész)

A LOGIKA

A logika azon törvényeket tárgyalja, melyeket az emberi értelemnek gondolkodás közben követnie kell, ha helyesen akar gondolkozni; a szónoklattan pedig avval foglalkozik, hogyan találhatunk alkalmas érveket, s hogyan kell őket alkalmasan elrendeznünk. (Acsay 1889, 502)

A retorika logikája két úton nyeri érveit: deduktív vagy induktív okoskodás révén.

A DEDUKTÍV ERŐ

A dedukció vagy visszakövetkeztetés az információ rögzítésének, további általánosításának, aktualizálásának módja, az argumentáció egyik lehetséges formája. A deduktív okoskodás során általános igazságok alá egyedi tényeket, fogalmakat rendelünk annak érdekében, hogy a kiinduló igazságot még általánosabbá tegyük. A deduktív erő eszköze a szillogizmus.

A szillogizmus a formális logika érvformája. Jellemzően olyan szerkezet, amely három állításból, két premisszából és egy következtetésből áll. Az érvényes és helytálló szillogizmusokban ezek a premisszák relevánsan megalapozzák, bizonyítják a konklúziót.

A premissza és a konklúzió

A premissza az az állítás vagy kijelentés, amely a bizonyítékot tartalmazza, a konklúzió az az állítás, amely a bizonyítandó tételt tartalmazza.

Ezen állításoknak vannak a mondatban jelölőik, olyan szavak vagy szócsoporthok, amelyek bevezetik, és ezáltal megmutatják a konklúziót, illetve a premisszákat.

A konklúziójelölők – mint például az *így, tehát, ebből következik, arra következtetünk* – segítenek megtalálni a konklúziót. A premisszajelölők – például *annak fényében, azon oknál fogva* – a premisszák felismerésében igazítanak el. Egy érvelésben a konklúzió más formális logikai struktúrával, újabb szillogizmussal összekapcsolva válhat premisszává, ekkor 1. *proszillogizmus*ról beszélünk. A proszillogizmusok ér-